

بررسی ارزیابی اثرهای اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتع‌داری در حوزه شهرستان مشهد

سمانه محمدی^{۱*} و حسین بارانی^۲

*- نویسنده مسئول، کارشناسی ارشد علوم مرتع، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

پست الکترونیک: mohamadisamane@yahoo.com

۲- دانشیار، گروه مرتع، آبخیزداری و شیلات، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۱/۲۹

تاریخ دریافت: ۹۶/۲/۴

چکیده

هدف از این تحقیق ارزیابی اثرهای اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتع‌داری در حوزه شهرستان مشهد است. به این منظور طرح‌های مرتع‌داری که از سال ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۱ به تصویب رسیده‌اند (۱۶ طرح مرتع‌داری در قالب طرح‌های اجرا شده، طرح‌های اجرا نشده و طرح‌های در حال اجرا)، بررسی شدند. به‌منظور رسیدن به این هدف پرسشنامه‌هایی تهیه شد و با توجه به ۱۵ سامان عرفی، ۴۸ نمونه به‌طور تصادفی انتخاب شد. پرسشنامه‌ها در سفرهایی که به مناطق هدف انجام شد توسط بهره‌برداران پاسخ داده شدند و اطلاعات بدست‌آمده با استفاده از آمار توصیفی و استنباطی در نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نتایج نشان داد که مرتع‌داران اجرای این طرح‌ها را اثربخش می‌دانند اما در این میان با مشکلات زیادی نیز مواجه هستند. در مناطق طرح‌های اجرا نشده، بهره‌برداران معتقدند این طرح‌ها نمی‌توانند بسیاری از مشکلات آنان را مرتفع سازند اما با وجود تمامی این مشکلات، امید دارند که اجرای این طرح‌ها از مسائل مربوط به مرتع از جمله مالکیت مرتع خواهد کاست و سندی که بعد از تصویب طرح برای مرتع آنها منظور می‌گردد آنها را صاحب امتیاز خواهد کرد. در نهایت با توجه به پاسخ بهره‌برداران و مصاحبه‌های زیادی که انجام شد، طرح‌های مرتع‌داری از دیدگاه اقتصادی-اجتماعی مثبت ارزیابی گردید.

واژه‌های کلیدی: اصلاح و احیاء مراتع، بهره‌برداران، طرح‌های مرتع‌داری، سامان‌های عرفی.

مقدمه

مسائل اجتماعی-اقتصادی بهره‌برداران از سوی دیگر اهمیت داده می‌شود و بسیار مورد توجه است (Badri Pour, 2012). مراتع در حفظ خاک و جلوگیری از فرسایش، تنظیم گردش آب در طبیعت، تأمین علوفه مورد نیاز دام، تولید محصولات

طرح‌های مرتع‌داری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراتع ایران است. Ali pour و همکاران (۲۰۰۹) که در تهیه آنها به ویژگی‌های اکولوژیک منطقه از یکسو و به

Amirzejad و Rafie (۲۰۱۰) دریافتند که عدم شناخت صحیح زوایای ساختار اجتماعی مرتع‌نشینان موجب عدم توفیق در اجرای کامل اهداف پیش‌بینی شده است. Ahmadi و همکاران (۲۰۱۶) معتقدند تقویت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بین مجریان و بهره‌برداران (به‌ویژه در زمینه‌های تقویت اعتماد در روابط فردی، اعتماد نهادی و امنیت اجتماعی) زمینه همکاری متقابل مجریان و مشارکت اجتماعی آنها را بیشتر خواهد کرد و یکی از راهکارهای مهم و مؤثر در اجرای طرح‌های مرتع‌داری است. Ansari و همکاران (۲۰۰۸) یکی از راه‌های بسیار مؤثر در جلوگیری از افزایش تخریب منابع طبیعی و توقف روند آن و فراهم‌سازی زمینه‌های احیا و اصلاح منابع طبیعی کشور را، کاستن از تنش‌های موجود بین دستگاه‌های متولی و بهره‌برداران منابع طبیعی از طریق تغییر در نظام‌های بهره‌برداری، واگذاری بیشتر مسئولیت حفظ و بهره‌برداری به خود بهره‌برداران و ترویج مشارکت افراد و تشکل‌های بهره‌برداری از منابع طبیعی دانسته‌اند. Heydari و همکاران (۲۰۱۰) به این نتیجه رسیدند که نبود دستورالعملی جامع و قابل اجرا برای ارزیابی اقتصادی طرح‌های مرتع‌داری سبب می‌شود تا سودآوری اقتصادی آنها کمتر و یا بیشتر از مقدار واقعی محاسبه شود. در نتیجه اغلب این طرح‌ها در مرحله اجرا با مشکل مواجه شده، یا پس از اجرای موفق در سال‌های اولیه ضمانتی برای اجرای آنها در سال‌های بعدی وجود ندارد. Ahmadi و همکاران (۲۰۱۸) و یگانه و همکاران (۲۰۱۷) معتقدند بهره‌برداران در برنامه‌های اصلاحی از جمله ایجاد چاله و گودال در مرتع، تأمین نیروی کارگری، همکاری در حفاظت از طرح‌های اجرا شده و قرق عرصه‌های بوته‌کاری شده، همکاری در تأمین و توسعه منابع آب آشامیدنی و جمع‌آوری بذرهای گیاهان مرتعی بیشترین مشارکت را داشته‌اند و افزایش اجرای طرح‌های مرتع‌داری باعث افزایش سطح بیمه مرتع نیز می‌گردد. Hosseinasab و همکاران (۲۰۱۰) و Papzan (۲۰۱۰) برخی از علل اجرا نشدن و نیز

دارویی و صنعتی، حفظ ذخایر ژنتیک گیاهی و جانوری نقش اساسی دارند. در حال حاضر سرانه مرتع در کشور ۱/۳۲ هکتار و سرانه جهانی آن ۰/۸۲ هکتار است. ۲۵ درصد ارزش هر هکتار مرتع مربوط به تولید علوفه و ۷۵ درصد آن مربوط به ارزش‌های زیست محیطی است. برآورد شده است که حدود ۱۰/۷ میلیون تن علوفه در شرایط بارش نرمال در مراتع کشور تولید شود (Khoshtar, 2008). همچنین مراتع محل تولید و رشد گیاهان دارویی و صنعتی است که ارزش بازاری آن بیش از ۲ میلیارد دلار در سال است. بنابراین حفظ، احیاء، توسعه و بهره‌برداری از مراتع بیش از آنکه از دیدگاه تعلیف دام دارای اهمیت باشد از نظر زیست محیطی ارزشمند است. طرح‌های مرتع‌داری یکی از ابزارهای اصلی مدیریت و بهره‌برداری از مراتع ایران است (Ghorbani و همکاران، ۲۰۱۲). به‌طوری‌که در تهیه آنها به ویژگی‌های اکولوژیک منطقه از یکسو و به مسائل اجتماعی بهره‌برداران از سوی دیگر اهمیت داده می‌شود (Alvani, 2001).

Bohnet و همکاران (۲۰۱۱)، به بررسی عوامل مؤثر بر برنامه‌های مدیریت منابع طبیعی از دیدگاه اقتصادی و اجتماعی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که عوامل اجتماعی مانند آگاهی، علاقه و رقابت در بهره‌برداری، از عوامل تأثیرگذار بر روی مشارکت در طرح‌ها هستند. Fami و همکاران (۲۰۱۱)، در مطالعه خود به این نتیجه رسیدند که رابطه مثبت و معنی‌داری بین میزان مشارکت در طرح‌های مرتع‌داری و متغیرهای رضایت و آگاهی از طرح، انگیزه مشارکت، بهره‌گیری از رسانه‌های جمعی، درک نسبت به اثربخشی روش‌های ترویجی و تعداد دام مجاز وجود دارد. امروزه به رهیافت‌های مشارکتی در طرح‌های مرتع‌داری به‌عنوان راهبردهای اثربخشی نگرین‌گرفته می‌شود که می‌توانند زمینه‌ساز موفقیت طرح‌های مختلف در زمینه حفظ و احیاء و بهره‌وری پایدار مراتع باشند (Shahraki et al., 2014; Mahmoudi et al., 2012).

چاهدر، کال دو چاهی، کال هفت کتل و بازنگری چشمه محمدمیرزا به مرحله اجرا در نیامده‌اند. ۶ طرح مرتع‌داری شامل حسین چپ، حرکت، سیاه سر، تکروک علیا، قلعه نو و ترنو طرح‌هایی هستند که برخی از پروژه‌های پیشنهادی در طرح در آنها اجرا شده‌اند و هنوز اجرای پروژه‌ها در آنها ادامه دارد.

روش تجزیه و تحلیل آماری

به‌طور کلی این تحقیق در ۱۵ سامان عرفی که ۱۶ طرح مرتع‌داری در آنها به تصویب رسیده است انجام گردید و تعداد ۴۸ نمونه با توجه به تعداد نمونه لازم به‌منظور محاسبات آماری انجام شده در ۱۵ سامان عرفی بررسی شد. به‌منظور ارزیابی، پرسشنامه‌هایی تهیه گردید و پس از تعیین پایایی پرسشنامه، نتیجه به این صورت شد که هریک از طرح‌ها را جداگانه در نظر گرفته و علاوه بر مجریان، تعدادی از بهره‌برداران از طرح مورد نظر، به‌طور تصادفی انتخاب شدند. با توجه به تعداد بهره‌برداران در هر سامان عرفی، شیوه نمونه‌برداری نیز از طریق مراجعه به فهرست بهره‌برداران، انتخاب تصادفی یا هدفمند مجریان از فهرست و بعد پر کردن پرسشنامه انجام شد. روش تجزیه و تحلیل در این تحقیق آنالیز اطلاعات پرسشنامه‌ها است. پس از دسته‌بندی داده‌های گردآوری شده نسبت به تجزیه و تحلیل داده‌ها به صورت توصیفی و استنباطی اقدام شد. در قسمت توصیفی شاخص‌ها رتبه‌بندی شده و بر اساس رتبه‌ای که به هریک از شاخص‌ها داده شد، شاخص‌ها ارزیابی گردید. در تجزیه و تحلیل استنباطی داده‌ها با استفاده از روش کروسکال والیس، طرح‌های مرتع‌داری نسبت به شاخص‌های اصلی مورد بررسی قرار گرفتند. تجزیه واریانس یکطرفه کروسکال والیس با استفاده از رتبه‌ها، آزمون مهمی برای تصمیم‌گیری است. در بخش توصیفی، ابتدا به توصیف ارزیابی اقتصادی-اجتماعی اجرای طرح‌های مرتع‌داری پرداخته شده است و با

توقف اجرای طرح‌های مرتع‌داری در کشور را تمایل نداشتن مجری به اجرای طرح، نبود طراحی صحیح، نبود هماهنگی و اعمال نظر مجریان در طرح و تطابق نداشتن برنامه‌ها با واقعیت عرصه می‌دانند. Amirzejad و Rafie (۲۰۱۰) یکی از مشکلات اساسی در اجرای طرح‌های مرتع‌داری را روشن نبودن وضعیت مالکیت مراتع می‌دانند. هدف این تحقیق این است که با ارزیابی دیدگاه بهره‌برداران نسبت به اجرای طرح‌های مرتع‌داری به راهکارها و شناسایی و معرفی موانع، مشکلات اقتصادی و اجتماعی، زمینه‌ای را برای تسهیل بهتر در فرایند اجرای طرح‌های مرتع‌داری فراهم نماید تا برنامه‌ریزان قادر به شناخت بیشتر نیازها و نظرات بهره‌برداران باشند. با توجه به هزینه‌های زیادی که هر ساله صرف طرح‌های مرتع‌داری و اجرای آن می‌گردد، ارزیابی این طرح‌ها برای هرچه بهتر شدن اجرای آنها و جلوگیری از هدررفت هزینه‌ها، ضروری به نظر می‌رسد.

مواد و روش‌ها

معرفی منطقه مورد مطالعه

شهرستان مشهد دارای ۴ بخش مرکزی احمدآباد، رضویه و طرّبه، ۵ شهر به نام‌های مشهد، ملک‌آباد، رضویه، طرّبه، شاندیز و ۱۳ دهستان است.

روش تحقیق

در این تحقیق طرح‌های مرتع‌داری شهرستان مشهد که از سال ۱۳۷۲ تا ۱۳۹۱ به تصویب رسیده‌اند، بررسی شد (جدول ۱). در طی این سال‌ها، ۱۶ طرح مرتع‌داری توسط اداره کل منابع طبیعی مشهد به تصویب رسیده است که از این ۱۶ طرح تصویب شده در ۱۵ سامان عرفی، ۵ طرح مرتع‌داری به نام‌های فارمد، مهرآباد زوخونی، اسماعیل آباد انبیزک، چشمه محمد میرزا و چاه ازبک به مرحله اجرا رسیده‌اند و ۵ طرح از ۱۶ طرح تصویب شده شامل کال جهانگیر و چشمه روغنی،

آموزشی در رتبه میانگین متوسط ۳/۱۹ جدول قرار دارند که نشان‌دهنده این است که بهره‌برداران طرح‌ها را برای برطرف سازی کامل مشکلات اقتصادی مرتع نمی‌دانند.

ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری در حال اجرا سؤال‌های محوری در جدول ۴ تجدید طرح‌های مرتعداری و افزایش درآمد بهره‌برداران با اجرای طرح‌های مرتعداری است. بهره‌برداران تأثیر اجرای طرح‌های مرتعداری را در افزایش درآمد با رتبه بالایی ارزیابی می‌کنند. بهره‌برداران در سامان‌هایی که طرح‌های مرتعداری در آنها در حال اجرا هستند، این طرح‌ها را باعث افزایش درآمد می‌دانند. در رابطه با گویه احساس رضایتمندی از طرح‌های مرتعداری، در طرح‌های در حال اجرا، بهره‌برداران با رتبه بالایی این دیدگاه را ارزیابی می‌کنند. در این جدول استفاده از تجربیات بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری از رتبه بسیار پایینی برخوردار است که این نیز نشان‌دهنده عدم استفاده از دانش‌بومی بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری است. شاخص میزان آموزش‌های لازم، پایین‌ترین رتبه را نشان می‌دهد که این نتیجه عدم توجه کارشناسان به آموزش‌های قبل از اجرای طرح‌های مرتعداری در حال اجرا را می‌رساند.

ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی نسبت به اجرای پروژه‌های طرح‌های مرتعداری اجرا شده

با توجه به نتایج جدول ۵، بهره‌برداران بیشترین رتبه را در پروژه‌های اجرا شده به کپه‌کاری و کمترین امتیاز را به بوته‌کاری داده‌اند. این نتایج نشان می‌دهد که دیدگاه بهره‌برداران در مورد اجرای پروژه کپه‌کاری نسبت به پروژه بوته‌کاری مثبت‌تر است. این نتیجه اثبات می‌کند که پروژه کپه‌کاری بیشتر از سایر پروژه‌های دیگر طرح از نظر اقتصادی توانسته است مشکلات بهره‌برداران را مرتفع کند.

رتبه‌بندی عوامل، در سه نوع طرح اجرا شده، اجرا نشده و در حال اجرا انجام شده است.

در بخش دوم، در تجزیه و تحلیل استنباطی داده‌ها با استفاده از روش کروسکال والیس، طرح‌های مرتعداری نسبت به شاخص‌های اصلی مورد بررسی قرار گرفتند. تجزیه واریانس یکطرفه کروسکال والیس با استفاده از رتبه‌ها، آزمون مهمی برای تصمیم‌گیری است.

نتایج

یافته‌های بخش توصیفی

ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری اجرا شده جدول ۲ نشان می‌دهد بیشترین اثری که اجرای طرح مرتعداری داشته است، حفاظت از آب و خاک با رتبه میانگین ۳/۹۴ است. بهره‌برداران همکاری دولت را عامل بعدی در اجرای بهتر طرح‌های مرتعداری می‌دانند. با توجه به داده‌های جدول بهره‌برداران آموزش‌های لازم را برای اجرای طرح‌های مرتعداری با پایین‌ترین رتبه ارزیابی می‌کنند. شاخص‌های تأمین آب شرب دام و افزایش درآمد و تولید مرتع طرح‌های اجرا شده در رتبه متوسط با میانگین ۲/۷۵ نشان‌دهنده این است که اجرای طرح‌ها هنوز نتوانسته است به‌طور کامل این مشکلات اقتصادی را مرتفع کند.

ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری اجرا نشده در جدول ۳ در طرح‌های اجرا نشده، بهره‌برداران خواستار تجدید طرح‌های مرتعداری هستند و این شاخص با میانگین رتبه‌ای ۳/۹۳ از رتبه بالایی نسبت به دیگر شاخص‌ها برخوردار است. از میان یازده شاخصی که در جدول مشاهده می‌شود، بهره‌برداران به میزان آگاهی و میزان آموزش به‌منظور اجرای بهتر طرح‌های مرتعداری رتبه پایینی داده‌اند. این تجزیه و تحلیل‌ها نشان می‌دهد که ۳ شاخص مورد بررسی شامل افزایش درآمد، تأمین آب شرب دام و تأثیر کلاس‌های

اجرا نشده

در طرح‌های اجرا نشده با توجه به جدول ۶، بهره‌برداران به پروژه قرق و حفاظت بیشترین رتبه را داده‌اند و دیدگاه آنان نسبت به احداث آبشخور مثبت نبوده و این گویه از پایین‌ترین رتبه در جدول برخوردار است. نتیجه این بررسی نشان می‌دهد که پروژه قرق و حفاظت مرتع از دید مرتع‌داران مثبت ارزیابی می‌شود و آن را راه حل مناسبی برای تأمین نیاز اقتصادی مرتع می‌دانند.

در حال اجرا

با توجه به نتایج جدول ۷، از میان پروژه‌های در حال اجرا، بهره‌برداران پروژه کپه‌کاری را در طرح‌های در حال اجرا دارای بالاترین رتبه می‌دانند و کمترین رتبه به پروژه بوته‌کاری با رتبه ۲/۳۷ تعلق دارد. یافته‌های این بخش از پژوهش اجرای پروژه کپه‌کاری را برای بهبود درآمد بهتر بهره‌برداران مورد تأیید قرار می‌دهد.

یافته‌های آزمون کروسکال والیس

تجزیه واریانس یک‌طرفه کروسکال-والیس با استفاده از رتبه‌ها، آزمون مناسبی برای تصمیم‌گیری در این باره است. این آزمون نشان می‌دهد که آیا بین طرح‌های اجرا شده، اجرا نشده و در حال اجرا از نظر شاخص‌های مورد نظر تفاوت معنی‌داری وجود دارد یا خیر. با توجه به نتایج جدول ۸، از بین ده شاخص مورد نظر، گویه اجرای طرح‌های مرتع‌داری و افزایش درآمد در سه طرح اجرا شده، اجرا نشده و در حال اجرا تفاوت معنی‌داری بین دیدگاه‌های بهره‌برداران وجود دارد. این نتایج نشان می‌دهد که نظرات بهره‌برداران در سه نوع طرح مذکور با یکدیگر متفاوت است، اما در شاخص‌های دیگر معنی‌دار نیست. به عبارت دیگر، بهره‌برداران در تمامی شاخص‌ها به جز یک شاخص نظرات هماهنگی راجع به اجرای طرح‌های مرتع‌داری دارند.

جدول ۱- وضعیت طرح‌های مرتع‌داری تصویب شده در شهرستان مشهد ۱۳۹۲-۱۳۷۲

ردیف	نام طرح	وضعیت طرح	موقعیت طرح	سال تصویب طرح	طول دوره اجرا	سال اتمام اجرای طرح	دوره اتمام طرح از سال اتمام اجرا	تعداد بهره بردار	تعداد نمونه	عملیات عنوان شده در طرح تصویب شده	عملیاتی که در عمل در منطقه انجام شده
۱	فارمد	اجرا شده	روستایی	۱۳۷۳	۱۰ سال	۱۳۸۳	۹ سال	۱۱	۳	کشت مستقیم، کپه کاری، بوته	کشت مستقیم، کپه کاری، بوته کاری، قرق و حفاظت، تامین آب و ۶۰٪ تا ۷۰٪، قرق و حفاظت، تامین آب و احداث آبشخوار
۲	مهر آباد زوخونی	اجرا شده	روستایی	۱۳۷۳	۱۰ سال	۱۳۸۳	۹ سال	۱۹	۴	بوته کاری، کشت مستقیم، احداث آبشخور، قرق	بوته کاری، کشت مستقیم، احداث آبشخور، قرق
۳	اسماعیل آباد انبیزک	اجرا شده	روستایی	۱۳۷۴	۱۰ سال	۱۳۸۴	۸ سال	۱۴۱	۶	احداث آبشخور، حفر چاه مالدار، قرق، کپه کاری و بوته کاری، علفه کاری	احداث آبشخور، حفر چاه مالدار، قرق، کپه کاری و بوته کاری، علفه کاری
۴	چشمه محمد میرزا	اجرا شده	قشلاقی	۱۳۷۴	۸ سال	۱۳۸۲	۱۰ سال	۲	۲	کپه کاری، بذر کاری، قرق، تبدیل دیمزارهای کم بازده	کپه کاری و بذر کاری ۶۰٪ تا ۷۰٪، قرق، تبدیل دیمزارهای کم بازده
۵	چاه ازبک	اجرا شده	روستایی	۱۳۷۵	۱۰ سال	۱۳۸۵	۷ سال	۱	۱	قرق، کشت مستقیم، تبدیل دیمزارهای کم بازده	قرق، کشت مستقیم، تبدیل دیمزارهای کم بازده
۶	حسین چپ	در حال اجرا	بیلاقی	۱۳۷۳				۶	۳	ذخیره نزولات و بذر پاشی، کپه کاری، کودپاشی، احداث آبشخور، مرمت چشمه، قرق	ذخیره نزولات و بذر پاشی، کپه کاری، کودپاشی، احداث آبشخور، مرمت چشمه، قرق
۷	خرکت	در حال اجرا	بیلاقی	۱۳۸۶				۱۱۲	۶	قرق، کپه کاری، احداث آبشخور، مرمت چشمه، بذر پاشی	قرق، کپه کاری، احداث آبشخور، مرمت چشمه، بذر پاشی

ردیف	نام طرح	وضعیت طرح	موقعیت طرح	سال تصویب طرح	طول دوره اجرا	سال اتمام اجرای طرح	دوره اتمام طرح از سال اتمام اجرا	تعداد بهره بردار	تعداد نمونه	عملیات عنوان شده در طرح تصویب شده	عملیاتی که در عمل در منطقه انجام شده
۸	سیاه سر	در حال اجرا	روستایی	۱۳۸۷				۱	۱	کپه کاری، بذر پاشی	
۹	تکروک علیا	در حال اجرا	روستایی	۱۳۸۵				۱	۱	قرق، احداث آبشخور، کپه کاری، ذخیره نزولات	
۱۰	قلعه نو	در حال اجرا	روستایی	۱۳۸۷				۱	۱	کپه کاری، بذر پاشی	
۱۱	ترنو	در حال اجرا	قشلاقی	۱۳۸۴				۶	۴	کپه کاری، احداث ۴ دستگاه آبشخور، مرمت چشمه ۴ مورد	
۱۲	کال جهانگیر و چشمه روغنی	اجرا نشده	قشلاقی	۱۳۸۹				۲۲	۳	کپه کاری، حفاظت، قرق، کپه کاری، کشت مستقیم، قرق،	
۱۳	چاهدر	اجرا نشده	بیلاقی	۱۳۸۹				۳۶	۴	احداث بند خاکی، تامین آب شرب دام، حصار کشی، بادام کاری	
۱۴	کال دو چاهی	اجرا نشده	قشلاقی	۱۳۸۹				۱۶	۳	قرق، بذرکاری، کپه کاری	
۱۵	کال هفت کتل	اجرا نشده	قشلاقی	۱۳۸۹				۷۱	۴	کپه کاری، حفاظت، قرق	
۱۶	بازنگری چشمه محمد میرزا	اجرا نشده	قشلاقی	۱۳۸۹				۲	۲	قرق، کپه کاری، احداث آبشخور، تامین علوفه	

ماخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۲- شاخص‌های ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتعداری در طرح‌های اجرا شده

شاخص‌های ارزیابی در طرح‌های اجرا شده						
فراوانی نسبی (درصد)						
میانگین رتبه‌ای	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	
۳/۹۴	۱۸/۸	۵۶/۲	۲۵	۰	۰	تأثیر اجرای طرح مرتعداری در حفاظت از آب و خاک
۳/۱۹	۱۲/۵	۲۵	۳۱/۲	۳۱/۲	۰	همکاری دولت در اجرای طرح‌های مرتعداری
۳/۰۶	۶/۲	۴۳/۸	۱۸/۸	۱۲/۵	۱۸/۸	تأثیر کلاس‌های آموزشی در اجرای طرح
۳/۰۶	۱۸/۸	۳۱/۲	۱۲/۵	۱۲/۵	۲۵	میزان موفقیت اجرای طرح مرتعداری
۲/۸۸	۰	۴۳/۸	۱۲/۵	۳۱/۲	۱۲/۵	تأمین نیاز آب شرب دام با اجرای طرح مرتعداری
۲/۸۷	۶/۲	۱۸/۸	۳۱/۲	۴۳/۸	۰	میزان آگاهی نسبت به طرح‌های مرتعداری
۲/۷۵	۱۸/۸	۱۲/۵	۶/۲	۵۰	۱۲/۵	تأثیر اجرای طرح‌های مرتعداری در افزایش درآمد
۲/۶۹	۱۸/۸	۳۱/۲	۰	۰	۵۰	میزان علاقه‌مندی به تجدید طرح مرتعداری
۲/۶۹	۱۸/۸	۳۱/۲	۰	۰	۵۰	میزان رضایت‌مندی بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتعداری
۲/۶۹	۶/۲	۴۳/۸	۰	۱۲/۵	۳۷/۵	استفاده از تجربیات بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری
۲/۶۲	۶/۲	۳۱/۲	۱۲/۵	۱۸/۸	۳۱/۲	میزان آموزش‌های لازم برای اجرای طرح
۲/۹۵						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۳- شاخص‌های ارزیابی آثار اقتصادی-اجتماعی طرح‌های مرتع‌داری در طرح‌های اجرا نشده

فراوانی نسبی (درصد)						
میانگین رتبه‌ای	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	شاخص‌های ارزیابی در طرح‌های اجرا نشده
۴/۳۱	۳۱/۲	۶۸/۸	۰	۰	۰	تأثیر اجرای طرح مرتع‌داری در حفاظت از آب و خاک
۳/۹۳	۶/۲	۸۱/۲	۱۲/۵	۰	۰	میزان علاقه‌مندی به تجدید طرح مرتع‌داری
۳/۸۲	۱۸/۸	۶۸/۸			۱۲/۵	میزان رضایت‌مندی بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتع‌داری
۳/۵۰	۶/۲	۶۲/۵	۱۸/۸	۰	۱۲/۵	میزان موفقیت اجرای طرح مرتع‌داری
۳/۴۴	۰	۴۳/۸	۵۶/۲	۰	۰	تأمین نیاز آب‌شرب دام با اجرای طرح مرتع‌داری
۳/۱۹	۰	۴۳/۸	۳۱/۲	۲۵	۰	تأثیر اجرای طرح‌های مرتع‌داری در افزایش درآمد
۳/۱۳	۰	۵۰	۲۵	۱۲/۵	۱۲/۵	تأثیر کلاس‌های آموزشی در اجرای طرح
۳/۱۳	۰	۳۷/۵	۳۷/۵	۲۵	۰	استفاده از تجربیات بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتع‌داری
۲/۳۲	۰	۰	۴۳/۸	۴۳/۸	۱۲/۵	همکاری دولت در اجرای طرح‌های مرتع‌داری
۲/۱۹	۰	۰	۳۷/۵	۴۳/۸	۱۸/۸	میزان آگاهی نسبت به طرح‌های مرتع‌داری
۲/۱۹	۰	۶/۲	۳۷/۵	۲۵	۳۱/۲	میزان آموزش‌های لازم برای اجرای طرح
۳/۱۹						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۴- شاخص‌های ارزیابی آثار اقتصادی- اجتماعی طرح‌های مرتعداری در طرح‌های در حال اجرا

فراوانی نسبی (درصد)						شاخص‌های ارزیابی در طرح‌های در حال اجرا
میانگین رتبه‌ای	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	
۴/۰۶	۱۲/۵	۸۱/۲	۶/۲	۰	۰	تأثیر اجرای طرح مرتعداری در حفاظت از آب و خاک
۳/۹۴	۲۵	۵۰	۱۸/۸	۶/۲	۰	تأثیر اجرای طرح‌های مرتعداری در افزایش درآمد
۳/۸۱	۰	۸۷/۵	۶/۲	۶/۲	۰	میزان رضایت‌مندی بهره‌برداران از اجرای طرح‌های مرتعداری
۳/۵۰	۰	۶۸/۸	۱۸/۸	۶/۲	۶/۲	تأثیر کلاس‌های آموزشی در اجرای طرح
۳/۵۰	۳۷/۵	۲۵	۰	۲۵	۱۲/۵	میزان موفقیت اجرای طرح مرتعداری
۳/۵۰	۳۷/۵	۲۵	۰	۲۵	۱۲/۵	میزان علاقه‌مندی به تجدید طرح مرتعداری
۳/۱۳	۱۲/۵	۱۸/۸	۵۰	۶/۲	۱۲/۵	همکاری دولت در اجرای طرح‌های مرتعداری
۳/۰۶	۱۸/۸	۲۵	۱۲/۵	۳۱/۲	۱۲/۵	میزان آگاهی نسبت به طرح‌های مرتعداری
۳/۰۰	۰	۳۷/۵	۳۷/۵	۱۲/۵	۱۲/۵	تأمین نیاز آب‌شرب دام با اجرای طرح مرتعداری
۲/۸۷	۰	۳۷/۵	۳۱/۲	۱۲/۵	۱۸/۸	استفاده از تجربیات بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری
۲/۵۶	۶/۲	۲۵	۱۸/۸	۱۸/۸	۳۱/۲	میزان آموزش‌های لازم برای اجرای طرح
۳/۳۶						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۵- شاخص‌های ارزیابی اجرای پروژه‌های طرح‌های مرتعداری در طرح‌های اجرا شده

میانگین رتبه‌ای	فراوانی نسبی (درصد)					طرح‌های اجرا شده
	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	
۳/۵۶	۲۵	۵۰	۰	۶/۲	۱۸/۸	کپه‌کاری
۳/۱۳	۲۵	۲۵	۰	۳۷/۵	۱۲/۵	قرق و حفاظت
۲/۹۳	۰	۵۶/۲	۶/۲	۱۲/۵	۲۵	بذرپاشی
۲/۲۵	۱۲/۵	۱۸/۸	۰	۱۸/۸	۵۰	احداث آبشخور
۲/۱۳	۰	۲۵	۱۲/۵	۱۲/۵	۵۰	بوته‌کاری
۲/۸۰						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۶- شاخص‌های ارزیابی اجرای پروژه‌های طرح‌های مرتعداری در طرح‌های اجرا نشده

میانگین رتبه‌ای	فراوانی نسبی (درصد)					طرح‌های اجرا نشده
	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	
۴/۲۵	۳۱/۲	۶۲/۵	۶/۲	۰	۰	قرق و حفاظت
۳/۳۱	۱۲/۵	۵۰	۶/۲	۱۸/۸	۱۲/۵	کپه‌کاری
۲/۸۷	۰	۵۶/۲	۰	۱۸/۸	۲۵	بذرپاشی
۲/۵۰	۶/۲	۳۱/۲	۱۲/۵	۶/۲	۴۳/۸	بوته‌کاری
۲/۲۵	۰	۲۵	۲۵	۰	۵۰	احداث آبشخور
۳/۰۴						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۷- شاخص‌های ارزیابی اجرای پروژه‌های طرح‌های مرتعداری در حال اجرا

میانگین رتبه‌ای	فراوانی نسبی (درصد)					دیدگاه بهره‌برداران از اجرای پروژه‌های طرح‌های مرتعداری در حال اجرا
	خیلی زیاد	زیاد	تا حدودی	کم	خیلی کم	
۳/۶۳	۱۸/۸	۵۰	۱۸/۸	۰	۱۲/۵	کپه‌کاری
۳/۲۵	۶/۲	۵۶/۲	۶/۲	۱۸/۸	۱۲/۵	قرق و حفاظت
۳/۰۰	۱۲/۵	۲۵	۱۲/۵	۵۰	۰	احداث آبشخور
۲/۹۴	۶/۲	۴۳/۸	۱۲/۵	۱۲/۵	۲۵	بذرپاشی
۲/۳۷	۰	۳۱/۲	۱۸/۸	۶/۲	۴۳/۸	بوته‌کاری
۳/۰۴						میانگین

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول ۸- تفاوت دیدگاه بهره‌برداران در اجرای طرح‌های مرتعداری در سه طرح اجرا شده، اجرا نشده و در حال اجرا با آزمون کروسکال والیس

شاخص‌های دیدگاه بهره‌برداران	X ²	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	اجرا شده	اجرا نشده	در حال اجرا
تأثیر کلاس‌های آموزشی و ترویجی در اجرای طرح	۱/۴۱۳	۲	۰/۴۹۳	۲۲/۹۷	۲۲/۹۴	۲۷/۵۹
اجرای طرح‌های مرتعداری و افزایش درآمد	۸/۴۲۷	۲	۰/۰۱۵	۱۸/۵	۲۲/۹۴	۳۲/۰۶
همکاری مجریان و بهره‌برداران و موفقیت در اجرا	۱/۳۱۸	۲	۰/۵۱۷	۲۶/۰۹	۲۵/۷۸	۲۱/۶۲
تأثیر اجرای طرح در حفاظت از آب و خاک	۳/۵۷۸	۲	۰/۱۶۷	۲۱/۲۸	۲۸/۷۲	۲۳/۵
توافق با بهره‌برداران به منظور اجرای طرح مرتعداری	۱/۲۳۸	۲	۰/۵۳۸	۲۳/۵۶	۲۲/۴۴	۲۷/۵
استفاده از تجربیات بهره‌برداران در اجرای طرح	۰/۳۰۴	۲	۰/۸۵۹	۲۳/۷۵	۲۶	۲۳/۷۵
حفاظت از عرصه‌های مرتعی بعد از اجرای طرح	۰/۲۱۴	۲	۰/۸۹۹	۲۳/۷۸	۲۴/۰۶	۲۵/۶۶
میزان موفقیت طرح مرتعداری در سامان	۳/۵۰۹	۲	۰/۱۷۳	۱۹/۶۶	۲۵/۵۹	۲۸/۲۵
میزان علاقه‌مندی به تجدید طرح‌های مرتعداری	۲/۱	۲	۰/۳۵	۲۰/۶۲	۲۶/۸۸	۲۶
میزان رضایت از اجرای پروژه‌ها	۳/۸۹۲	۲	۰/۱۴۳	۱۹/۸۸	۲۸/۱۲	۲۵/۵

منبع: یافته‌های تحقیق

بحث

پژوهش اجرای پروژه کپه‌کاری را برای بهبود درآمد بهتر بهره‌برداران مورد تأیید قرار می‌دهد. کم بودن آگاهی بهره‌برداران و عدم آموزش‌های کافی برای اجرای طرح‌های مرتعداری، عدم اعتماد بهره‌برداران به دولت، بی‌توجهی کارشناسان به دانش بومی بهره‌برداران و عدم توجه به نظرات آنان در اجرای طرح‌ها منجر به مایوس شدن بهره‌برداران نسبت به اجرای طرح و نگهداری و حفاظت طرح‌ها بعد از اجرا شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اجرای این طرح‌ها باعث افزایش درآمد بهره‌برداران در بسیاری از طرح‌های اجرا شده، نشده است و در مناطقی که طرح‌ها تصویب شده و به مرحله اجرا نرسیده است نیز بهره‌برداران معتقدند که این طرح‌ها نمی‌تواند بسیاری از مشکلات آنان را مرتفع کند اما با وجود تمامی این مشکلات در مصاحبه‌هایی که با بهره‌برداران انجام شد آنها همچنان امیدوار هستند که اجرای این طرح‌ها از مسائل مربوط به مرتع همانند مالکیت مرتع بکاهد و سندی که بعد

نتایجی که از این ارزیابی حاصل شد این است که بیشترین اثری که اجرای طرح مرتعداری داشته است، حفاظت از آب و خاک با رتبه میانگین ۳/۹۴ است و بیشترین رتبه را در پروژه‌های اجرا شده به کپه‌کاری و کمترین امتیاز را به بوت‌کاری داده‌اند. در طرح‌های اجرا نشده، بهره‌برداران خواستار تجدید طرح‌های مرتعداری هستند و این شاخص با میانگین رتبه‌ای ۳/۹۳ از رتبه‌ی بالایی نسبت به دیگر شاخص‌ها برخوردار است و به پروژه قرق و حفاظت بیشترین رتبه را داده‌اند. بهره‌برداران در سامان‌هایی که طرح‌های مرتعداری در آنها در حال اجرا هستند، این طرح‌ها را باعث افزایش درآمد می‌دانند. بهره‌برداران در کل مایل به اجرای این طرح‌ها در سامان عرفی خود هستند. اما در این میان با مشکلات زیادی مواجه هستند و از میان پروژه‌های در حال اجرا، کپه‌کاری را دارای بالاترین رتبه می‌دانند و کمترین رتبه به پروژه بوت‌کاری با رتبه ۲/۳۷ تعلق دارد. یافته‌های این بخش از

منابع مورد استفاده

- از تصویب طرح مرتع‌داری برای مرتع آنها صادر می‌گردد آنان را صاحب امتیاز نماید.
- در نهایت با توجه به دیدگاه بهره‌برداران و مصاحبه‌های زیادی که انجام شد بهره‌برداران اجرای طرح‌های مرتع‌داری را مثبت ارزیابی می‌کنند که با نتایج تحقیقات Heydari (۲۰۱۰) و Amirzejad و Rafie (۲۰۱۰) همخوانی دارد.
- راهکارهای آموزشی، تحقیقاتی و اجرایی در اجرای صحیح‌تر طرح‌های مرتع‌داری
- به مشارکت بهره‌برداران در پیشبرد اهداف طرح‌های مرتع‌داری و فراهم آوردن امکانات و لوازم و دوره‌های ترویجی کافی به منظور مشارکت در طراحی و برنامه‌ریزی طرح‌های مرتع‌داری توجه شود.
  - آموزش بهره‌بردار از مسائل و امور مرتبط با مرتع و بهره‌برداری به گونه‌ای باشد که در حد محلی قادر به مدیریت آن باشد.
  - پیشنهاد می‌شود علاوه بر ارزیابی مالی طرح‌های مرتع‌داری، ارزیابی زیست محیطی نیز انجام شود.
  - لازم است قبل از هر اقدامی در جهت تهیه طرح با دامداران هر سامان عرفی هماهنگی کامل به عمل آمده و از تجربیات آنان برای مطالعه، طراحی و اجرای پروژه‌های مختلف استفاده شود.
  - متأسفانه طرح‌های مرتع‌داری که تاکنون در شهرستان مشهد نوشته شده‌اند دارای نواقص زیادی هستند، همانند عدم هماهنگی طرح‌ها با مشکلات منطقه و پیشنهادهای ارائه شده در طرح برای رفع مشکلات بهره‌برداران کافی نیست. بنابراین به منظور برطرف کردن این گونه مشکلات لازم است کارشناسان مربوطه روش جدیدی را برای نوشتن طرح‌های مرتع‌داری اتخاذ کنند.
- Ali pour, C., Zahedi, M. G. and Shiani, M., 2009. Trust and Partnership (study of the relationship of trust and partnership in Tehran). *Iranian Journal of Sociology*, 10 (2): 135-109.
- Alvani, S. M., 2001. Government and public trust management. *Knowledge management, Especially a Public Administration*, 55 (3): 27-5.
- Amirnejad, H. and Rafiee, H., 2010. A study on the effect of socio-economic factors on user's participation in range management projects. *Rangeland*, 3 (3): 710-722.
- Ansari, N. Saiyed aghlaghi S. J. and Fayaz, M., 2008. Legal and organization factors management and social groups role in renewable natural resources degradation. *Rangeland*, 1 (4): 423-438.
- Badri Pour, H., 2012. The centrality of the human need for comprehensive watershed management plan or master plan for natural resources in the watershed. The Eighth National Conference on Watershed Management Science and Engineering, University of Lorestan, 12-23.
- Bohnet, C.I., Roberts, B., Harding, E. and Haug, K.J., 2011. A typology of grazers to inform a more targeted approach for developing natural resource management policies and agricultural extension - programs. *Journal of Land Use Policy*, 28(3): 629-637.
- Fami, H. S., Faham, E., Fatehee, R., Moridsadat, P. and Malekipoor. R., 2011. Investigation of factors influencing participation of pastoralists in range management plans in Tafresh Country rangelands. *Journal of Rangeland*, 4 (4): 598-608.
- Ghorbani, M., Salari, F., Saeedi graghany, H. R. and Senaee, A., 2015. Analysis of bonds of trust and community participation in the network of farmers in participatory rangeland management (Case study: Grgv- area Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. *Journal of Pasture*, 9 (2): 194-181.
- Heydari, Gh., Agili, S. M., Barani, H., Ghorbani, J. and Mahboubi, M. R., 2010. An analysis of correlation between range condition and participation of ranchers in range management plans (A case study in Baledeh summer rangeland, Mazandaran Province. *Rangeland*, 4 (1): 138-149.
- Hosseininasab, M., Barani, H. and Dianati Tilaki, Gh., 2010. Study on relationship between ownership type and exploitation state in summer rangeland of Arak Township. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 17(2): 167-179.

- Ahmadi, R. Heydari, Q. and Khoshfar, Q., 2018. Analysis of the relationship between different levels of trust with the participation of rangeland beneficiaries in rangeland improvement and reclamation. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 25 (2): 344-354.
- Ahmadi, F. Heydari, Q. and Shafiee, F., 2016. Social and economic factors affecting the willingness of ranchers to participate in rangelands rehabilitation and restoration projects. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 25 (1): 102-115.
- Yegane, H. Kakpoor, L. Foladi, M. and Ahmadyoosefi, S., 2017. Effective factors on range insurance acceptance by the beneficiaries in Golestan province-Kalaleh district. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 24 (4): 840-829.
- Khoshfar, Gh. R., 2008. The effect of social capital on political participation, Case study: Golestan Province. Thesis, sociology, Allameh Tabatabaei University, Faculty of Social Sciences, Iran, 300p.
- Shahraki, M. R., Abedi-Sarvestani, A., Behmanesh, B. and Gholami, N., 2014. Impact of extension education courses on participation of stakeholders in conducting rangeland cooperative's projects in Gonbad-e-Kavoos township. *Cooperation and Agriculture*, 2 (8): 89- 105.
- Mahmodi, J. and Hakimpour S. H., 2012. A study on the effective socio-economic factors involving in social participation in Nour. *Sociology of Youth Studies*, 2(5): 129-148.
- Papzan, A. H. and Afsharzadeh, N., 2010. Native mechanisms in range management of Kalhor tribe's nomads. *Iranian Journal of Range and Desert Research*, 17 (3): 476-488.

Assessment of socio-economic impacts of range management plans in the Mashhad County

S. Mohammadi^{1*} and H. Barani²

1*- Corresponding author, Faculty of Rangeland and Watershed Management, Department of Rangeland Management, Gorgan Agricultural Sciences and Natural Resources University, Gorgan, Iran

2- Associate Professor, Faculty of Rangeland and Watershed Management, Department of Rangeland Management, Gorgan Agricultural Sciences and Natural Resources University, Gorgan, Iran

Received:4/24/2017

Accepted:2/18/2018

Abstract

The purpose of this study was to evaluate the socio-economic impacts of range management plans in the Mashhad County. Accordingly, 16 range management plans, approved during 1993 to 2012, were studied in three categories including executed, unexecuted and under execution plans. To achieve this purpose, some questionnaires were prepared with respect to the number of the beneficiaries in 15 range allotments and 48 samples were selected at random. The questionnaires were answered by the beneficiaries and the data were analyzed by descriptive and inferential statistics in the SPSS software. The results showed that the beneficiaries considered the implementation of these plans to be effective; however, they also face a lot of problems. In areas where range management plans are not implemented, beneficiaries believe that these plans cannot solve many of their problems. However, despite all these problems, they hope that the implementation of these plans will reduce the problems of rangelands, including rangeland ownership. Finally, according to the beneficiaries' responses and many interviews conducted, range management plans are evaluated positively from a socio-economic point of view.

Keywords: Rangeland improvement, beneficiaries, range management plans, range allotments.